

Bonhoeffer in 1933 te Londen frappant en fel over het Magnificat Adventsprek - Maria - Verzet

Jurjen Wiersma

Ik wilde altijd graag dominee worden. In Oost-Berlijn was een vacature. Een gemeente bood mij een standplaats aan en zou mij beroepen, maar de Ariërparagraaf gooide roet in het eten.

Woorden van deze strekking schreef Dietrich Bonhoeffer op 24 oktober 1933 in een brief aan de Zwitserse theoloog Karl Barth, die tot zijn gedwongen ontslag in 1935 hoogleraar was in Bonn.

In Pruisen had de generale synode besloten de antisemitische Ariërparagraaf ook in de kerk in te voeren. Alleen 'echte' Duitsers, Ariërs, mochten in de kerk werken en een ambt vervullen; alle anderen werden ontslagen of met pensioen gestuurd. Deze rassistische wet sterkte Bonhoeffer in zijn verzet tegen de nationaal-socialistische staat, die door de machtsovername van Hitler in januari 1933 een feit was geworden. De breekbare rechtsstaat kantelde en werd een onrechtsstaat.

De kerk liet zich tegen beter weten in inpalmen door de nieuwbakken machthebbers. Ze werd een Rijkskerk en haar werd een Rijksbisschop opgedrongen. Dit was de kerk van de Deutsche Christen. Zij zagen Hitler als een godsgeschenk, een man die de vernedering van en de ontbering na de Eerste Wereldoorlog ongedaan zou maken.

Deze kerk kon en wilde Bonhoeffer niet dienen. Dat liet hij Barth, zijn leermeester, in genoemde brief weten: 'Ik voelde dat ik, vreemd genoeg anders dan al mijn vrienden, deel uitmaakte van de radicale oppositie. Ik raakte steeds meer geïsoleerd en vreesde dat ik over de schreef zou gaan'. De grond werd hem te heet onder de voeten. Op dat moment klopte de Duitse Evangelische gemeente van Londen aan en nodigde hem uit op beroep te komen preken. Hem werd een aanstellingstermijn van een half jaar in het vooruitzicht gesteld met de mogelijkheid deze telkens te verlengen.

Blijvend verzet, andere middelen

Bonhoeffer aanvaardde het beroep en verhuisde in oktober '33 naar de Engelse hoofdstad. 'Laat u mij uw mening over dit alles eens horen. Ook voor een scherp woord sta ik open en ben ik dankbaar', besloot hij zijn brief aan Barth. Deze antwoordde een maand later op Bonhoeffers 'Abmarsch' naar Engeland.

Barth noemt de stap een tussenspel, dat misschien voor Bonhoeffer persoonlijk noodzakelijk was, maar aarzelt niet de 27-jarige theoloog op het hart te drukken dat hij in Berlijn en niet in Londen hoort te zijn. 'Ik kan je geen triomf beloven; de situatie in Duitsland is vermoeiend en verre van aangenaam. Het staat wel vast dat de Duitse kerk verloren is', noteert een ontgoochelde Barth.

In Duitsland was Bonhoeffer direct betrokken bij de organisatie van de kerkelijke oppositie, de Belijdende Kerk, en bij het formuleren van belijdenisgeschriften, speciaal die van Bethel bij Bielefeld en Barmen bij Wuppertal. Hij beseftte dat zijn vertrek werd betreurd maar was helemaal niet van plan de dingen op hun beloop te laten. Hij was vastbesloten in Albion de (kerk)strijd met andere middelen voort te zetten.

In de eerste plaats spande hij zich in de Duitstalige collega's in Engeland te mobiliseren voor de goede zaak tegen nazi-Duitsland. In de tweede plaats begreep hij dat de oecumenische beweging moest bijspringen. Vooral het contact met de Anglicaanse bisschop George Bell werd uiterst waardevol. Deze liet zich informeren door Bonhoeffer en ontpopte zich als spreekbuis van het andere Duitsland. Op het Engelse ministerie van Buitenlandse Zaken werd Bell haast liefkozend 'onze kleine Duitse bisschop' genoemd.

In de derde plaats liet Bonhoeffer als gemeentepredikant van zich horen. De verkondiging van het levende Woord, de *viva vox Evangelii*, nam hij uitermate serieus. Het beste voorbeeld is zijn preek over de tekst van Lucas 1: 46-55. Deze hield hij op de derde adventszondag van 17 december 1933. Deze tekst is beter bekend als het Lied van Maria, het *Magnificat*: grote dingen heeft God mij gedaan.

Het Magnificat

Op bezoek bij Zacharias en Elisabet heft Maria een lied aan om God te danken en te prijzen. Beide vrouwen zijn zwanger, Elisabet van Johannes de Doper en Maria van Jezus. Je zou kunnen zeggen, vindt Bonhoeffer, dat de versie van Lucas het meest revolutionaire adventslied is dat ooit is gezongen. In zijn uitleg onderstreept hij een aantal punten:

1° Niet de zachte en ingetogen, maar de hartstochtelijke en trotse Maria verheft haar stem. Zij doet dit in aansluiting aan Debora, Judith en Mirjam, profetische vrouwen uit de Hebreeuwse bijbel, het eerste testament, de Schrift van de Joden, van 1933 af benarde en opgejaagde landgenoten voor wie Bonhoeffer in de bres sprong.

2° Een ander oudtestamentisch accent, dat hij legt, is dat God oog heeft de jonge vrouw Maria, zijn geringste dienaar, zoals hij in Exodus 3: 7-8 ziet hoe ellendig zijn volk eraantoe is in Benauwenisland Egypte. God heeft de jammerklachten gehoord en weet hoe zijn mensen lijden. 'Daarom ben ik afgedaald om hen uit de macht van de Egyptenaren te bevrijden'.

3° Maria gaat het leven schenken aan een kind dat is voorbestemd om een tweede Mozes te worden. Mijn hart juicht om God, mijn redder, zingt ze. Jezus geeft de messiaanse beweging die God begon een nieuwe impuls en zorgt voor een krachtige doorstart.

4° Bonhoeffer blijft maar herhalen dat God zich wendt tot de geringsten en minsten, de onaanzienlijksten en onmaatschappelijken. Dit is Gods voorkeur voor de armen, een optie die Matteüs in de zaligsprekingen bevestigt. God ziet het nederige aan en verhoogt het, een handelwijze die in de bijbel aanschouwelijk wordt gemaakt met de beelden van het biezen kistje, de kribbe en het kruis. Maria is een en al vreugde: 'Mijn ziel prijst en looft de Heer, mijn hart juicht om God'.

Actualiteitswaarde

Bonhoeffer wees de Führer met zijn machtsaanspraken nadrukkelijk af en verwierp de hardvochtigheid van de meelopers en medeplichtigen. De bewuste preek in Londen was een taaldaad van verzet. Advent is volgens Bonhoeffer verzet: God stoot booswichten van hun troon en verheft nederigen. Zijn Rijk is gekomen, het komt en zal komen. Hij maakt de kleine groot, de zwakke sterk. Dat was in de context van die dagen een getuigenis van jewelste, maar niet alleen toen. Alles goed beschouwd is advent over de hele linie de boodschap van de bijbel en met kerst extra – goed nieuws voor alle tijden en alle plaatsen, altijd actueel.

Londen ging in juni 1933 spelen. Bonhoeffer kreeg een beroep, nam het aan en betrok op 17 oktober 1933 een fraaie maar tochtige pastorie; hij bleef tot 15 april 1935. Hij was in dienst van twee Duitstalige gemeenten, de ene in Sydenham, Zuid-Londen, waar diplomaten en de gegoede middenklasse tot het ledenbestand behoorden en de andere in Eastend, waar in het algemeen middenstanders ter kerke gingen. Elke zondag moest hij tweemaal preken. Een collega-predikant, zijn vriend Franz Hildebrandt, stak hem regelmatig de helpende hand toe.

De Lofzang van Maria, het Magnificat, is het oudste adventslied. Het sluit nauw aan bij het lied van Hanna uit 1 Samuël 2: 1-10. Hanna, de begenadigde, was de vrouw van Elkana. Zij leek onvruchtbaar te zijn, maar werd de moeder van Samuël en kreeg nog drie zonen en twee dochters.

Jurjen Wiersma, Brussel.